

Економічна теорія

Евангелос СИСКОС

**ЕКСПОРТОРОЗШИРЮВАЛЬНЕ ЗРОСТАННЯ
ТА ПРОБЛЕМИ ВНУТРІШНЬОГО РИНКУ
У ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇНАХ
ОРГАНІЗАЦІЇ ЧОРНОМОРСЬКОГО
ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА****Резюме**

Проаналізовано динаміку зовнішньої торгівлі, ВНД та паритету купівельної спроможності валют в країнах Організації Чорноморського економічного співробітництва. Показано, що для стійкого економічного розвитку постсоціалістичним країнам необхідно відмовитися від моделі експорторозширювального зростання та перейти до експансійної політики управління попитом для розширення внутрішнього ринку, зміцнення національних валют і реформування виробничих відносин на основі інтернаціональної вартості суспільної праці. Використання паритету купівельної спроможності як додаткового орієнтиру для коригування цінової та монетарної політики підвищить ефективність економічного планування.

Ключові слова

Чорноморська економічна співпраця, експорторозширювальне зростання, стимулювання внутрішнього ринку, експансіоністська політика управління попитом, стійкий розвиток.

© Евангелос Сискос, 2004.

Сискос Евангелос, кандидат економічних наук, ад'юнкт-професор відділення міжнародної торгівлі, Кампус Касторія Державного технологічного навчального інституту (Т.Е.І.), Греція.

1. Вступ

Інтеграція у світову систему економічних відносин вимагає глибокої трансформації народногосподарських комплексів постсоціалістичних країн Організації Чорноморського економічного співробітництва (ЧЕС). Міжнародний розподіл суспільної праці як найвища форма його організації, що забезпечує підвищення ефективності усіх сфер виробництва та обігу, став основою глобальної економіки, а поглиблення виробничої спеціалізації та розширення зовнішньоторгових стосунків кожної країни є об'єктивним економічним законом функціонування виробничих сил.

Дослідження недостатньо вивчених в економічній науці особливостей розвитку зовнішньої торгівлі та валютного регулювання і їхнього впливу на внутрішній ринок та зміни валового національного доходу (ВНД) в економіках нового типу – постсоціалістичних перехідних – є актуальним, оскільки виявлені тенденції у порівнянні з досвідом країн світу, що найбільш динамічно розвиваються, дають змогу визначити напрямки коригування економічної політики у постсоціалістичних країнах ЧЕС.

2. Експортрозширювальне зростання та зниження ВНД у країнах ЧЕС із перехідною економікою

Пріоритетами ринкової трансформації економіки у постсоціалістичних країнах ЧЕС було визначено лібералізацію торгової, цінової та валютної політики, приватизацію державної власності та структурну перебудову фінансової системи.

Ліквідація централізованого управління в економіці мала забезпечувати розширення зовнішньоторгових зв'язків, зростання виробництва та наближення рівня життя населення до світових стандартів, проте відсутність послідовності і системності у проведенні реформ призвела до глибокої економічної кризи та загострення соціальних проблем.

До початку ринкової трансформації механізм зовнішньоекономічних зв'язків у соціалістичних країнах становив комплекс форм організації, інструментів і методів централізованого управління міжнародним обміном результатами національного виробництва, пов'язаного з економікою партнерів із зовнішньої торгівлі через адміністративно встановлені валютні обмінні курси.

В умовах державної монополії зовнішньої торгівлі та директивного ціноутворення цей механізм практично не впливав на формування національної вартості продукту суспільної праці і не перешкоджав збереженню зрі-

внювальної системи заробітної плати. У процесі реформування перехідних економік змінювався характер взаємодії між національним виробництвом і міжнародним обміном.

Зокрема, швидка лібералізація торгівлі при помітному відставанні реформ внутрішньої системи грошових стосунків зумовила переорієнтацію власників, які торгують товарами на зовнішньому ринку, і при одночасному падінні платіжоспроможного попиту на більшу частину ВВП, що становлять послуги і товари, якими не торгують, стала однією з причин тривалого економічного спаду та зниження рівня життя більшості населення.

Поглиблення зовнішньої орієнтації економіки за відсутності ефективного ринкового механізму перерозподілу суспільного продукту порушило існуючі пропорції між оплатою праці у сфері виробництва товарів і послуг, якими торгують, та в інших секторах економіки. Всередині раніше однорідного народногосподарського комплексу виник дисбаланс між рівнем доходів експортоорієнтованих підприємств та переважної більшості виробників товарів і послуг, якими не торгують.

В особливо несприятливій ситуації опинились охорона здоров'я, освіта, колективізований аграрний сектор, наука, культура та соціальна сфера, а також будівництво та житлово-комунальне господарство. Заробітна плата в державному секторі пострадянських країн ЧЕС знизилася в 1992–1993 рр. до рівня \$15 – \$30 на місяць (за ринковим курсом) [1]. Зниження купівельної спроможності населення призвело до масового закриття підприємств, зростання безробіття та відпливу кваліфікованої робочої сили за кордон.

Ціни праці та продукції, що склалися у постсоціалістичних країнах в умовах централізованого планування, істотно відрізнялися від цін світового ринку, на якому відбувається об'єктивне саморегулювання пропорцій міжнародного обміну на основі вартості, яка склалася під впливом процесів інтернаціоналізації всієї сукупності структурних складових ринкових відносин (ціна виробництва, товарна форма продукту праці, грошова система та ін.).

Використання абсолютних і відносних переваг країни у глобальному поділі праці забезпечується у повній мірі лише через еквівалентний міжнародний обмін шляхом реалізації на світовому ринку інтернаціональної вартості товарів і послуг. Однак на початку 1990-х рр. внутрішні ціни, що склалися в країнах із перехідною економікою на товари, якими торгують, були значно нижчими від світових, що сприяло зростанню фактично демпінгового експорту, у той час як імпорт оплачувався за світовими цінами.

Насправді у постсоціалістичних країнах ЧЕС реалізовувалась експорторозширювальна модель економічного зростання, що забезпечило розвинути державам присвоєння сотень мільярдів доларів доходів від торгівлі на нееквівалентній основі, у той час як при збалансованій внутрішній ціновій політиці ці ресурси могли бути спрямовані на прискорення розвитку країн із перехідною економікою. Зовнішньоторгова орієнтація об'єктивно сприяла пригніченню внутрішнього виробництва, а обмеженість асортименту експо-

рtnих товарів призвела до надмірної залежності постсоціалістичних країн ЧЕС від кон'юнктури світових ринків, що становило загрозу національній економічній безпеці. Так, у 1998 р. різкий спад світових цін на основні експортні товари Росії – нафту і природній газ – став причиною фінансової кризи та призвів до дефолту.

Як бачимо з табл. 1, всі держави ЧЕС у 1990-х рр. увійшли до групи країн із середнім ($D_{\text{exp}} = 20\text{--}34\%$) та високим ($D_{\text{exp}} \geq 35\%$) ступенем відкритості національних економік (за класифікацією Світового Банку). Крім того, економіки усіх країн ЧЕС, за винятком Греції та Росії, стали відрізнятися підвищеною залежністю від імпорту ($D_{\text{imp}} > 30\%$). Враховуючи, що значну частину валютних надходжень у більшості країн ЧЕС витрачають на імпорт нафтопродуктів, природного газу та електроенергії, необхідних для виробництва товарів, якими торгують, збільшення експорту сировини та продукції малої глибинної переробки є, практично, реалізацією моделі «руйнівного зростання». За винятком Албанії, що була до переходу до ринку найбільшій країною Європи, в жодній з постсоціалістичних країн ЧЕС ВНД на душу населення у 2000 р. не сягнув дореформеного рівня 1990 р., а у Грузії, Молдові, Росії та Україні продовжував знижуватися й після досягнення макроекономічної стабілізації в 1996 р. (табл. 2).

Таблиця 1.

Зміни структури зовнішньої торгівлі товарами та послугами у країнах ЧЕС за 1986–2000 рр.

Країна	Частка експорту у ВВП, $D_{\text{exp}}\%$			Частка імпорту у ВВП, $D_{\text{imp}}\%$			Коеф. покриття імпорту експортом, $D_{\text{exp}}/D_{\text{imp}}$		
	середня за період		D_{exp} 2000	середня за період		D_{imp} 2000	1986–1990	1991–2000	2000
	1986–1990	1991–2000		1986–1990	1991–2000				
Азербайджан ¹	22,8	28,8	40,9	36,5	46,9	38,4	0,62	0,61	1,07
Албанія	15,8	21,6	21,8	18,8	37,8	40,1	0,84	0,57	0,54
Вірменія ¹	35,0	20,9	21,3	46,3	54,2	49,7	0,76	0,39	0,43
Болгарія	40,1	54,5	58,5	42,8	55,7	64,1	0,94	0,98	0,91
Греція	18,4	19,3	20,0	28,0	27,5	25,8	0,66	0,70	0,78
Грузія ¹	42,0	21,7	37,7	42,8	35,7	46,6	0,98	0,61	0,81
Молдова ¹	48,8	51,3	49,8	51,2	73,0	77,0	0,95	0,70	0,65
Росія ¹	20,1	33,8	45,9	19,5	23,9	24,8	1,03	1,41	1,85
Румунія	21,1	29,0	34,1	22,0	36,1	39,9	0,96	0,80	0,85
Туреччина	15,3	24,0	23,8	18,1	29,2	31,2	0,85	0,82	0,76
Україна ¹	29,9	48,7	61,5	30,4	48,9	57,0	0,98	0,996	1,08

Примітка. З урахуванням торгівлі між республіками СРСР.

Розраховано за джерелом: A World Free of Poverty. Countries at a glance. The World Bank Group: <http://www.worldbank.org/data/>

Таблиця 2.

**Динаміка валового національного доходу (ВНД)
в країнах ЧЕС у 1996–2000 рр. (за порівняльними цінами 1995 р.)**

Країна	ВНД на душу населення, дол. США						Зростання (спад) ВНД 2000/1990 %
	1990	1996	1997	1998	1999	2000	
Азербайджан	2190	490	510	490	460	630	-71,2
Албанія	500	820	750	810	870	1120	124,0
Вірменія	2040	500	530	480	490	520	-74,5
Болгарія	3500	1210	1140	1230	1390	1520	-56,6
Греція	8900	11860	12010	11650	11770	11960	34,4
Грузія	2000	750	840	930	620	610	-69,5
Молдова	2170	540	540	410	410	400	-81,6
Росія	2650	2720	2740	2300	2250	1660	-37,4
Румунія	2700	1560	1420	1390	1520	1670	-38,1
Туреччина	2850	2940	3130	3160	2900	3080	8,1
Україна	2670	1070	1040	850	750	700	-73,8

Розраховано за джерелом: A World Free of Poverty. Countries at a glance. The World Bank Group: <http://www.worldbank.org/data/>

3. Валютна політика та економічне зростання в країнах ЧЕС та ЄС

Тривалий спад у постсоціалістичних країнах ЧЕС підсилювали вплив капіталу, гіперінфляція та неринкові методи регулювання обмінних курсів національних валют. Реформування валютно-фінансових систем країн ЧЕС із перехідною економікою за часом співпало зі стадією становлення Європейського Економічного та Валютного Союзу. В 1996 р. дванадцять держав ЄС перейшли до режиму, обмеженого гнучким валютним курсом у рамках спільного регулювання (limited flexible within cooperative arrangements), а всі країни ЦСЄ та Балтії прийняли унітарну структуру обмінних курсів.

При цьому в Азербайджані, Албанії, Вірменії, Болгарії, Молдові, Румунії та Україні було обрано незалежний плаваючий валютний курс, у Литві, Словаччині, Чехії та Естонії – курс прив'язки до «кошика» валют основних

торгових партнерів – країн ЄС (фактично до ЕКЮ, у композицію якого не входили тільки австрійський шиллінг, фінська марка та шведська крона). В Угорщині, Грузії, Латвії, Польщі, Словенії та Росії було встановлено керований плаваючий курс.

Офіційні та ринкові курси валют співпадали, за винятком Болгарії, Румунії та Словаччини, де відношення заниженого офіційного курсу долара США до паралельного ринкового курсу становило, відповідно, 0,8; 0,8 і 0,9. Для попередження різких коливань курсу в Росії та Україні на певний період було введено валютний коридор з широкими кордонами, в межах яких допускалися зміни обмінного курсу, що давало уряду та Центральному (Національному) банку свободу маневрування у макроекономічній сфері.

У постсоціалістичних країнах перехід від багатьох валютних курсів до уніфікованого був пов'язаний із необхідністю встановлення такого співвідношення між національною грошовою одиницею та конвертованими валютами, що в найбільшій мірі відповідає розв'язанню актуальних проблем перехідного періоду в інтересах усього народногосподарського комплексу. У результаті було встановлено занижені (недооцінені) курси національних валют, що стимулювало виробництво в експортоорієнтованих галузях та захищало внутрішній ринок від дешевших імпортованих товарів.

Серед усіх країн ЦСЄ – асоційованих членів ЄС – купівельна спроможність твердих валют була найвищою у Болгарії та Румунії, що забезпечувало приплив іноземної валюти від мільйонів туристів, які щорічно приїжджають з Німеччини та країн Північної Європи на курорти Чорного моря.

Проаналізуємо зміни відносного паритету купівельної спроможності (ПКС) долара США як показника динаміки реальних ефективних обмінних курсів валют у тісно пов'язаних торговими стосунками країнах ЧЕС та ЄС (включно кандидати на вступ у 2004 р.) за період 1996–2000 рр. (табл. 3). Величину ПКС $\$_{PPP} / \$_{USA}$ обчислена як відношення ВНД_{PPP} країни, виміряного з урахуванням реальної купівельної спроможності (real purchasing power parity) долара США до номінального ВНД у національній валюті, конвертованій за методикою світового банку «Atlas method» в долари згідно з офіційним середньозваженим обмінним курсом із поправками на дефлятори ВНД для врахування відносної зміни цін за розглянутий період у даній країні та у США [2: 274].

Незважаючи на очевидні недоліки теорії відносного ПКС, що не враховує різницю у складі «споживчих кошиків» у різних країнах, частку товарів, якими не торгують, і багато інших важливих факторів, таке співвідношення дає змогу виявити тенденцію зміни офіційних обмінних курсів національних валют. Світова практика управління валютними курсами підтвердила, що теорії відносного ПКС дотримують у довгостроковій перспективі для товарів і послуг, якими торгують [3: 90].

Таблиця 3.

**Зміни купівельної спроможності долара США
у країнах ЧЕС, ЄС та державах-кандидатах у 1996–2000 рр.**

Країна	Відношення $\$/_{PPP} / \$/_{USA}$					Зростання $\$/_{PPP} / \$/_{USA}$, 2000/1996, %
	1996	1997	1998	1999	2000	
Організація Чорноморського економічного співробітництва						
Азербайджан	3,002	2,980	3,714	4,222	4,525	50,7
Албанія	...	...	...	3,324	3,227	-2,9 ¹
Вірменія	5,024	4,302	...	4,510	4,942	-1,6
Болгарія	3,927	3,386	...	3,561	3,662	-6,7
Греція	1,063	1,089	1,117	1,240	1,416	33,2
Грузія	2,353	2,357	...	5,816	4,186	77,9
Молдова	3,538	...	...	6,373	5,600	58,3
Росія	1,432	1,529	1,717	2,793	4,837	237,8
Румунія	2,949	3,021	2,856	3,715	3,820	29,5
Туреччина	2,065	2,054	...	2,112	2,275	10,2
Україна	2,571	2,086	...	4,189	5,300	106,1
Європейський Союз						
Австрія	0,774	0,786	0,847	0,917	1,043	34,8
Бельгія	0,854	0,847	0,925	0,987	1,117	30,8
Великобританія	1,000	0,991	0,964	0,922	0,961	-3,9
Німеччина	0,750	0,754	0,805	0,884	0,998	33,1
Греція	1,063	1,089	1,117	1,240	1,416	33,2
Данія	0,682	0,700	0,716	0,758	0,847	24,2
Ірландія	1,000	0,916	1,000	1,001	1,109	10,9
Іспанія	1,046	1,083	1,141	1,195	1,282	22,6
Італія	0,957	0,997	0,998	1,053	1,168	22,0
Люксембург	0,760	0,760	0,859	0,857	1,024	34,7
Нідерланди	0,810	0,826	0,873	0,948	1,041	28,5
Португалія	1,291	1,324	1,345	1,429	1,526	18,2
Фінляндія	0,780	0,788	0,841	0,892	0,988	26,7
Франція	0,810	0,839	0,895	0,933	1,034	27,7
Швеція	0,691	0,726	0,760	0,832	0,888	28,5
Країни-кандидати на вступ до ЄС в 2004 р.						
Угорщина	1,580	1,580	...	2,254	2,544	61,0
Кіпр ²	...	...	...	1,538	1,597	3,8
Латвія	2,000	1,502	...	2,404	2,434	21,7
Литва	2,105	2,022	1,766	2,326	2,400	14,0
Мальта	...	...	1,442	1,636	1,672	16,0 ³
Польща	1,688	1,777	1,728	1,993	2,150	27,4

Таблиця 3 (продовження).

Країна	Відношення $\$_{PPP} / \$_{USA}$					Зростання $\$_{PPP} / \$_{USA}$, 2000/1996, %
	1996	1997	1998	1999	2000	
Словаччина	2,117	2,122	...	2,733	2,973	40,4
Словенія	1,288	1,293	...	1,523	1,727	34,1
Чехія	2,069	2,188	...	2,429	2,766	33,7
Естонія	1,558	1,505	...	2,249	2,654	70,3

Примітка:

1. Зростання $\$_{PPP} / \$_{USA}$ в 2000 р., порівняно з 1999 р.
2. Зростання порівняно з 1999 р. Дані не відносяться до окупованої Туреччиною північної частини Кіпра.
3. Зростання порівняно з 1998 р.

Розраховано за джерелами: World Development Report. Selected World Development Indicators 1997/98; 1998/99; 1999/2000; 2000/2001; 2002. – The International Bank for Reconstruction and Development. N.-Y., Oxford University Press, 1998–2002. – Tables 1.

Домінуючою тенденцією останнього десятиріччя в ЧЕС, ЄС (за винятком Великобританії) та в країнах-кандидатах було збільшення купівельної спроможності долара США, що відобразилося на підвищенні конкурентоспроможності європейських товарів на американському та світовому ринках. Як бачимо з табл. 3, відношення ПКС долара $\$_{PPP}$ у даній країні до реальної купівельної спроможності долара $\$_{USA}$ у самих США було у перехідних економіках ЧЕС протягом усього розглядуваного періоду в два-три рази вищим, ніж у Греції та інших країнах ЄС, і мало стійку тенденцію до подальшого зростання.

Купівельна спроможність долара помітно зросла у Росії і тісно пов'язаній з російською економікою Україні після зумовленої фінансовою кризою 1998 р. девальвації російського рубля та української гривні. Певне зміцнення національних валют відбулося в Албанії, Вірменії та Болгарії, однак у 2000 р. в усіх перехідних економіках ЧЕС відношення $\$_{PPP} / \$_{USA} > 3$ як показник недооцінки національних валют перебував на рівні аналогічних показників у малорозвинутих країнах Африки [4: 233].

В ЄС Великобританія, Данія та Швеція, що не входять у зону євро, зберегли свою валюту переоціненою ($\$_{PPP} / \$_{USA} < 1$), причому ступінь переоцінки фунта стерлінгів збільшився на 3,9%, порівняно з 1996 р. У зоні євро реальна купівельна спроможність долара майже зрівнялася з номінальною в Австрії, Німеччині, Люксембурзі, Нідерландах, Фінляндії та Франції

($\$/_{PPP} / \$/_{USA} \approx 1$), незначною мірою збільшилась у Бельгії, Ірландії та Італії і значно зросла (відношення $\$/_{PPP} / \$/_{USA} \gg 1$) у Греції, Іспанії і Португалії.

Середньозважені (з урахуванням частки кожної країни у сумарному ВНД розглянутої групи) значення відношення $\$/_{PPP} / \$/_{USA}$ у 2000 р. становили: загалом по ЄС 1,056, для країн зони євро – 1,088, для решти трьох країн – 0,941. У державах-кандидатах на вступ до ЄС офіційні курси національних валют були доволі заниженими, причому тільки Кіпр, Мальта і Словенія змогли утримати відношення $\$/_{PPP} / \$/_{USA} < 2$.

Зниження реального ефективного обмінного курсу валют у країнах ЧЕС сприяло підвищенню конкурентоспроможності національної легкої промисловості, аграрного сектору та ряду інших галузей на внутрішньому ринку. Коефіцієнт покриття імпорту експортом збільшився в Азербайджані, Вірменії, Грузії, Росії, Румунії та Україні (табл. 1).

Знецінення національних валют призвело до зростання експорту та скорочення дефіциту зовнішньоторгового балансу, а суттєве скорочення імпорту створило умови для розвитку виробництва його субститутів. У 2000 р. вперше від початку ринкових реформ в усіх дев'яти постсоціалістичних країнах ЧЕС було зафіксовано економічне зростання, причому в Албанії, Азербайджані, Росії та Україні річні темпи приросту ВНД більш ніж удвічі перевищили середньосвітовий показник 2,9% [4: 233].

Очевидно, що використання девальваційного ресурсу для стимулювання експорту та захисту внутрішнього ринку застосовується лише з метою подолання глибокого спаду виробництва, має короткочасний характер і не може слугувати інструментом тривалого економічного зростання. Процеси експорту та імпорту взаємопов'язані, створення пільгових умов для експорту перешкоджає розширенню імпорту сучасних технологій та виробничого устаткування, без чого неможливо забезпечити стійкий економічний розвиток країн ЧЕС. На нашу думку, після усунення деформацій у грошово-кредитній сфері оптимальним для всього народногосподарського комплексу країни буде перехід до політики зміцнення національної валюти при гнучкому обмінному курсі.

Варто відзначити, що збільшуваний розрив у темпах зміни купівельної спроможності валют країн Європейського Союзу та держав-кандидатів серйозно перешкоджає конвергенції валютно-фінансових систем постсоціалістичних країн ЦСЄ та ЄС. Цей виклик трансформаційного періоду став доволі несподіваним, оскільки в період підписання «європейських угод» з країнами ЦСЄ та Балтії з високим ступенем упевненості передбачалося, що розвиток економічних відносин між ЄС та країнами-кандидатами на ринковій основі швидко приведе до створення в них валютно-фінансових систем за західним зразком.

Однак розв'язання проблеми виявилось і важчим, і тривалішим. Не виключено, що після розширення ЄС для забезпечення взаємозв'язку між валютно-фінансовими системами ЄС-15 та новими членами Союзу виникне

необхідність у створенні спеціального механізму координації їх валютної політики – свого роду «Східно-Європейського валютного інституту».

На купівельній спроможності валют у країнах ЧЕС із перехідною економікою продовжує позначатися багаторічна невідповідність, що мала місце між темпами зміни офіційних обмінних курсів, інфляції та приросту ВВП.

Дотепер зберігаються суттєві диспропорції між національною та інтернаціональною ціною праці та виробництва і, відповідно, цінами товарів та послуг, і однією з актуальних проблем валютного регулювання є скорочення розриву між номінальним обмінним курсом національної валюти – найважливішою ланкою, що поєднує народногосподарський комплекс з глобальною економікою, і реальною купівельною спроможністю вільно конвертованих валют.

Плавна ревальвація національних грошових одиниць, що відповідає темпам зростання ВВП та супроводжується випереджувальними темпами зростання реальної заробітної плати, також сприятиме зниженню номінальної вартості обслуговування зовнішнього боргу (в національній валюті), підвищенню інвестиційного рейтингу країни та збільшенню ринкової капіталізації економіки.

Світовий ринок як сфера міждержавного обміну здійснює певний вплив на формування цінових, якісних і кількісних параметрів сукупного попиту та сукупної пропозиції товарів і послуг, враховуючи, що інтернаціональна вартість як економічна форма розв'язання протиріччя між національною та інтернаціональною суспільною працею в структурно цілісній системі світового господарства є пріоритетною по відношенню до національної вартості. Очевидно, що більш ніж трьохкратний розрив між національною $\$_{PPP}$ та інтернаціональною $\$_{USA}$ купівельною спроможністю долара США свідчить про необхідність глибокого структурного реформування економіки та підвищення ефективності суспільної праці в усіх дев'яти постсоціалістичних країнах ЧЕС.

У той же час високі значення відношення $\$_{PPP} / \$_{USA}$ свідчать про доцільність іноземного інвестування у виробництво в цих країнах експортних товарів. З іншого боку, розглядаючи інтернаціональну та національну вартість як загальне й особливе, можна констатувати існування в рамках ЧЕС особливої регіональної інтернаціональної вартості, яка об'єктивно сприяє глобальному економічному розвитку коштом стримувального впливу експортованих країнами ЧЕС дешевших товарів і послуг на зростання світових цін.

На нашу думку, відносний ПКС можна розглядати також і як узагальнений кількісний показник структурної нерівноваги національної економіки та ступеня недосконалості ринкової конкуренції в даній країні, порівняно з США, а також може слугувати додатковим ціновим орієнтиром при коригуванні монетарної політики і перспективному плануванні цінової стратегії країни.

4. Розширення внутрішнього ринку як основа стійкості економіки постсоціалістичних країн ЧЕС

Напрямок об'єктивних економічних процесів визначає сполучення факторів стихійного ендогенного саморозвитку та соціально опосередкованого організованого розвитку, тому зусилля ролі держави в організації суспільної праці є необхідною умовою реалізації антикризового потенціалу перехідної економіки [5].

Є очевидним, що вихід із замкненого кола існуючої неефективної системи «експорт для експорту» стане можливим лише за активізації державного стимулювання виробництва для потреб внутрішнього ринку і ліквідації диспропорцій у ринкових саморегуляторах, що склалися коштом цілеспрямованого підвищення реальної купівельної спроможності населення та зміцнення курсу національної валюти.

Пріоритетний розвиток внутрішнього ринку й усунення деформацій у системі оплати праці на основі наближення до інтернаціональної вартості сприятимуть зростанню ВВП, соціально прийнятному перерозподілу національного доходу та зміцненню економічної безпеки держави.

Ефективність такої політики підтверджує досвід Греції, де з 1980 р. однією з особливостей економічної стратегії після вступу країни до ЄС стало поєднання зростання виробництва експортних товарів з одночасним пріоритетним розвитком внутрішнього ринку коштом бюджетного фінансування загальнонаціональних та регіональних програм і податкового стимулювання при створенні нових робочих місць [6].

Зростання абсолютних обсягів виробництва та експорту супроводжувало зниження частки зовнішньої торгівлі в ВНД з 39% у 1980 р. до 34,4% у 2000 р. при збільшенні внутрішнього споживання. За двадцять років зменшилася і частка Греції у світовій торгівлі товарами – з 0,27 до 0,17% в експорті і з 0,54 до 0,42% в імпорті. Хоча державний борг зріс до 115% ВВП у середині 1990-х рр., а дефіцит бюджету сягнув 23,2% ВВП у 1990 р., у кінцевому підсумку при доволі високих темпах інфляції (середньорічний дефлятор ВВП становив 18,0% в 1980–1990 рр. та 10,1% в 1991–1999 рр.) у країні було забезпечено стійке економічне зростання.

Поглиблення спеціалізації у ключових для експорту галузях економіки (торговельний флот, туризм та агропромисловий сектор) супроводжувалося створенням імпортозамінних виробництв, продукція яких у міру насичення внутрішнього ринку (телекомунікаційне устаткування, автономні джерела енергозабезпечення та ін.) також ішла на експорт.

З 1995 р. уряд повністю відмовився від зовнішніх запозичень для покриття бюджетного дефіциту. Лібералізація руху капіталів, низький рівень

корпоративних податків та стабільність законодавства дали змогу Греції посісти високі місця у світових інвестиційних рейтингах і сприяли залученню внутрішніх та закордонних інвестицій.

Нова економічна стратегія дала змогу забезпечити стійке зростання ВВП, поліпшити платіжний баланс, стабілізувати фінансовий ринок і збільшити валютні резерви країни з \$4721 млн. у 1990 р. до \$18122 млн. у 1999 р. У результаті дефіцит бюджету скоротився майже втричі, інфляція зменшилася до кількох відсотків на рік, а реальний ВНД на душу населення у Греції за час членства в ЄС більш ніж удвічі, сягнув у 2000 р. \$11960 [2: 302; 4: 232; 7: 2–4].

Аналогічну економічну стратегію було реалізовано в Ірландії, де протягом останнього десятиліття підвищення державних витрат для розширення внутрішнього попиту, поряд з лібералізацією фіскальної політики та податковим стимулюванням іноземних інвестицій, привело до економічного «буму».

Темпи зростання номінального ВВП за 1991–2000 рр. становили 10,1% і значно перевищували темпи інфляції (5,9% у 2000 р. – найвищий показник у ЄС). Рівень безробіття зменшився з максимальної позначки 12,4% у 1996 р. до 4,3% у 2001 р. порівняно з 11,6 і 8,5% в зоні євро і 10,8 і 7,9% загалом по ЄС за той же період. У 1990–1999 рр. темпи приросту реального ВВП Ірландії (за порівняльними ринковими цінами 1995 р.) більш ніж у три рази перевищили темпи приросту ВВП загалом по ЄС – відповідно, 7,9 і 2,4% [8: 164–179].

Досвід розвитку Греції та Ірландії показав, що інспірована зростаючим попитом інфляція не становить загрози для економіки країни, якщо темпи зростання ВВП і доходів населення постійно перевищують темпи зростання цін. Аналогічне співвідношення між ВВП та інфляцією властиве і для економік В'єтнаму та Китаю, де у 1990–1999 рр. при інфляції, відповідно, 16,8 і 8,2% темпи зростання ВВП були більш ніж утричі вищими, ніж у розвинутих країнах (8,1 і 10,7% проти 2,4%).

Це підтверджує спільність об'єктивних законів для всіх типів економік та вказує на помилковість псевдомонетаристських уявлень про неможливість забезпечення швидкого і стабільного зростання ВВП без проведення рестриктивної антиінфляційної політики.

Зазначимо, що між рівнем інфляції і темпами економічного зростання не існує однозначної залежності, однак порівняння річних темпів інфляції і зростання реального ВВП за період 1960–2000 рр. у США, Японії та п'ятнадцяти країнах, які увійшли згодом до ЄС, показує, що для кожної країни існує «оптимальний» рівень інфляції, що визначається об'єктивними особливостями національної економіки, за якого темпи зростання ВВП є максимальними.

Зокрема, в найбільш розвинутих економіках світу максимальні темпи зростання реального ВВП у 1961–1970 рр. становили у Великобританії 2,9%, Німеччині – 4,4%, Франції – 5,6%, США – 4,2% та Японії – 10,1% при інфляції, відповідно: 4,2; 3,8; 4,4; 2,2 та 5,7% [8: 178–179, 306–307]. Надалі ані за великих, ані за менших рівнів інфляції ці темпи економічного зростання перевищені не були.

Підвищення темпів зростання ВВП у країнах ЧЕС із перехідною економікою можливе лише при достатньо високому «природному» рівні інфляції як свого роду «плати за ризик», що зумовлено прагненням суб'єктів господарювання підвищити чи, принаймні, зберегти досягнутий рівень рентабельності в реальних умовах недосконалої конкуренції. Сталий розвиток внутрішнього ринку – основа економічної безпеки держави, і є доцільним прискорення переходу від політики обмеження витрат до політики стимулювання попиту, при цьому й коштом неухильного підвищення реальної заробітної плати.

Цілком імовірно при цьому збільшення інфляції до рівня 7–10% на рік стимулюватиме попит, а стримування інфляції, і тим більше дефляція, неминуче призведе до уповільнення темпів зростання ВВП, а потім і до спаду, про що свідчить досвід Аргентини, Японії та інших країн з ринковою економікою. Для країн із перехідною економікою показовим є приклад України, де темпи зростання ВВП зменшилися з 9,1% у 2001 р. до 4,6% у 2002 р. після зменшення інфляції відповідно з 12% до 0,7%, причому в окремі періоди інфляція змінювалася дефляцією.

Аналізуючи результати реалізації різних варіантів грошово-кредитної політики, яку проводила Федеральна Резервна Система США з 1975 р. для виходу з інфляції, пов'язаної зі спадом, американські дослідники дійшли висновку, що «...призупинення інфляційних процесів вартує для економічної системи настільки дорого, що кращою економічною політикою у цьому випадку є та, яка не дає цим процесам розгорнутися у повну силу» [9: 299].

Очевидно, що інфляції, яка супроводжує економічне зростання, при всіх її витратах віддають перевагу над спадом, який неминуче викликають надмірно жорсткі монетарні обмеження. Досвід найбільш розвинутих економік світу показує, що державний бюджет як інструмент активізації економічного зростання, досягнення та підтримки макроекономічної стабільності може бути і дефіцитним, а державний борг – зростати. У США з 1987 р. борг перевищує 50% ВНД, однак провідні американські економісти підкреслюють, що, на відміну від зовнішніх позик, внутрішній державний борг «є одночасно і суспільним активом» та «не є засобом переміщення економічного часу з одного покоління на інше», а пов'язані з бюджетним дефіцитом проблемами «малозначущі, порівняно з вищим ступенем небажаних альтернатив тривалих спадів» [10: 367–370].

5. Висновки

Експорторозширювальне зростання зовнішньої торгівлі, що базується на заниженій національній вартості продукту суспільної праці, негативно позначилося на економічному розвитку постсоціалістичних країн ЧЕС.

Інтернаціональна вартість, яка сформувалася у процесі міжнародних економічних відносин, є системоутворювальною ланкою, що об'єднує національні економіки усіх країн у загальносвітовий господарський комплекс.

Закони функціонування глобальної економіки визначають необхідність реформування виробничих відносин у постсоціалістичних країнах ЧЕС у напрямку наближення національної та інтернаціональної вартості праці, товарів і послуг, що вимагає змін в їхній економічній стратегії та зміщення пріоритетів у бік розвитку внутрішнього ринку.

Використання ПКС і показників його динаміки як додаткових орієнтирів для коригування монетарної та бюджетної політики підвищить ефективність економічного планування.

Література

1. Михалопулос К., Д. Тарр. (1995). Краткий обзор перемен со времени обретения независимости // Внешняя торговля в новых независимых государствах. Вашингтон: Всемирный Банк/ПРООН, вып. 13. – С. 1–22.
2. IBRD (2000), «World Development Report 1999/2000 Full Report.» – The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank N.-Y., Oxford University Press. – 302 p.
3. Киреев А. П. Международная экономика. В 2-х ч. – Ч. II. Международная макроэкономика: открытая экономика и макроэкономическое программирование. – М.: Междунар. отношения. – 1999. – 488 с.
4. IBRD(2002) «World Development Report 2002» – The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank. N.-Y., Oxford University Press. – 262 p.
5. Белорус О., (1997) Скаленко А. Антикризисный потенциал переходной экономики // Економічний часопис. – № 8. – С. 9–12.
6. Tsounis N. (1992) «The Effects of European Economic Integration on the Greek Economy and the Pattern of Greek International Trade», PhD Thesis Department of Economics, University of Manchester, UK.
7. National Bank of Greece (2001), «Greece: Economy & Financial Markets» Economic & Financial Bulletin, Volume 1, Issue 3, August 2001. – Athens.

8. EU/European Commission (2000) Broad economic policy guidelines. Convergence report 2000 / European Economy, № 70, 2000. ECommission Directorate-General for Economic and Financial Affairs. – Luxembourg. – 401 pp.
9. Долан Э. Дж., Кэмпбелл К. Д, Кэмпбелл Р. Дж (1991). Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика / Пер. с англ. В. Лукашевича и др.; Под общ. ред. В. Лукашевича. – Л.: Профико, 1991. – 448 с.
10. Макконнел К. Р., Брю С. Л. (1993) Экономикс: принципы, проблемы и политика. Пер. с англ. 11-го изд. К., Хагар – Демос. – 785 с..

Стаття надійшла до редакції 27 вересня 2004 р.